

Plaček, Miroslav

K vývoji hradů v povodí Svitavy

Archaeologia historica. 1988, vol. 13, iss. [1], pp. 307-320

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139769>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20241018

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K vývoji hradů v povodí Svitavy

MIROSLAV PLAČEK

Jako v jiných oblastech i v povodí Svitavy dislokace panských sídel a časový průběh jejich zakládání a zániku odráží některé prvky struktury osídlení související zejména s vývojem feudální držby, vedením komunikačních tras, ekonomickými a přírodními podmínkami ap. Osídlováním oblasti se zabývala poměrně rozsáhlá literatura uvedená vesměs dále, novější zjištění nastíněný obraz víceméně doplňují, případně likvidují starší omyly. K této problematice proto úvodem jen v největší stručnosti:

Ke staré sídelní oikuméně patřilo, nepočítáme-li příslušnou plochu Velkého Brna a menší enklávy, jen okolí Boskovic v Boskovické brázdě, jejíž částí je i Lysická sníženina a prostor mezi Blanskem a Rájcem (Procházka—Štrof 1983). Poslední dvě místa figurují také v nejstarší pravé listině dotýkající se regionu, soupisu majetků olomouckého biskupství vydané Jindřichem Zdíkem z r. 1141 (CDB I, č. 115). Biskup Bruno ještě získal a kolonizoval rozsáhlé území v pramenné oblasti Svitavy, ale z české strany sem pronikali i litomyšlští premonstráti (Hosák 1931, 24, 25; Richter 1956; Berger 1933, 189). Sebranický újezd patřil nejméně od 1. půle 13. stol. rajhradskému klášteru, o čemž svědčí falzum z této doby hlásící se k r. 1043 (CDB I, č. 378; Hosák 1931, 7). Před r. 1270 získal klášter Hradisko ke knínickému zboží ještě bližší okolí Svitávky (CDB IV. č. 188), čímž je výčet majetků církevních institucí vyčerpán.

Význam Svitávky ležící na větvení zemských stezek je doložen opevněnou celní stanicí příhodně situovanou na vrchu Hradisko přímo nad obcí. Z výsledků dosud jen dílčím způsobem publikovaného a dále pokračujícího výzkumu (Štrof 1984) vyplývá dřevohlinitý charakter fortifikace a její existence od 12. do 3. čtvrtiny 13. století. Jeví se tak nejstarším středověkým opevněním zkoumané oblasti, o jehož zeměpanském původu není pochybností a které po přechodu do církevní držby zaniká.

Vyloučíme-li Svojanov vystavěný ve zbytku královského hvozdu již na české části svitavského povodí a biskupské fundace, založili ostatní opevněná sídla na svých výsluhách příslušníci místní nebo příšlé šlechty. Když ponecháme stranou drobná sídla, která neměla charakter hradu (Neradice, Drnovice, Petrovice, Podolí, Rumberk, Sebranice, Újezd u Boskovic ap.), zůstávají téměř dvě desítky objektů, po nichž jsou hmotné pozůstatky, nebo alespoň historické zprávy, pokud tyto úplně zmizely. Stalo se tak se dvěma hrady v Rájci n. Svit., který přešel do pol. 13. stol. do světského vlastnictví a po němž se píše r. 1255 Všebor a Budislav (CDM III, č. 218). I když jde o falzum z konce století, je pravděpodobné, že oni, stejně jako další osoby v ní jmenované, existovali a patřili k nejstarší domácí šlechtě. Hrad se poprvé připomíná r. 1376 jako „castrum altius“ (ZDO III, 19), r. 1412 dva již zbořené hrady. Jeden stál v místě nad dnešním předzámčím, druhý údajně na nízké ploché ostrožně dodnes

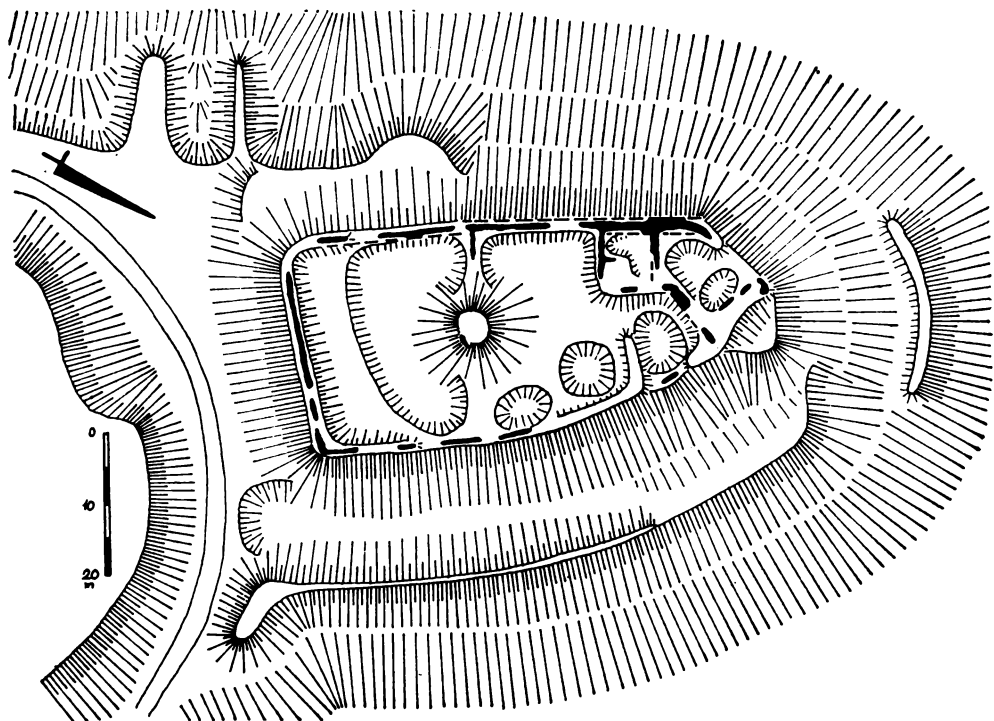
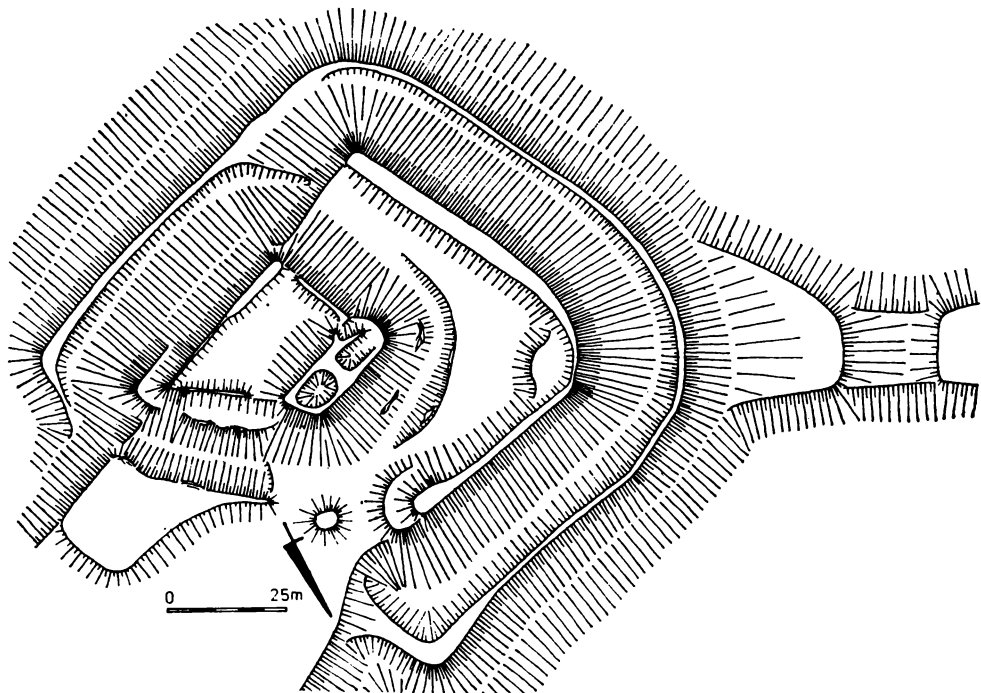
zvané „Hradisko“ na sever od městečka (Skutil 1981, 23). Vzhledem k označení z r. 1376 a časté majetkové dělbě není ovšem vyloučeno, že šlo dvě autonomní části jednoho hradu, jak tomu bylo např. na Melicích a Otaslavicích. V každém případě jejich velikost, nevýrazné umístění a charakter provedení vystihuje zápis z r. 1446, kdy se hovoří o dvou zbořených tvrzích (ZDO X, 376).

Vůbec nejstarším panským rodem oblasti jsou páni z Boskovic, z nichž se výslovně po Boskovicích píše r. 1222 Jimram (CDB II, č. 239) a v polovině 13. stol. Lambert a jeho synové Jimram a Velen (Hosák 1931, 36). Ve shodě s D. Menclovou se domnívám, že jimi bylo zbudováno sídlo zv. „Bašta“ na vrcholku zámeckého kopce. Přestavba na předsunuté opevnění vrcholně středověkého boskovického hradu ho bezesporu pozměnila (asi zdvojením valové fortifikace na severu a západě), ale základní rozvrh zůstává zřetelný. Jednodílný centrální pahorek je nejdelší stranou přisazen k jižní hraně vrcholu a byl obklopen okružním příkopem. Po obvodní hradbě zůstaly hrázky, které se na severu připojují ke zbytku budovy o rozměrech 22×8 m. Obsahuje pouze dvě prohlubně, ale jinému dělení nasvědčuje místní název „u tří sklípků“, který uvádí J. Knies (1904, 30). U něho je rovněž publikován obrázek zdi s kamennou klenbou, takže mimo jakoukoliv pochybnost jde o zbytek klenutého (třeba i dodatečně) paláce. Nasbíraný materiál řazený A. Štofem před polovinu 13. st. značně zvyšuje pravděpodobnost, že opravdu jde o původní sídlo — hrádek pánů z Boskovic.

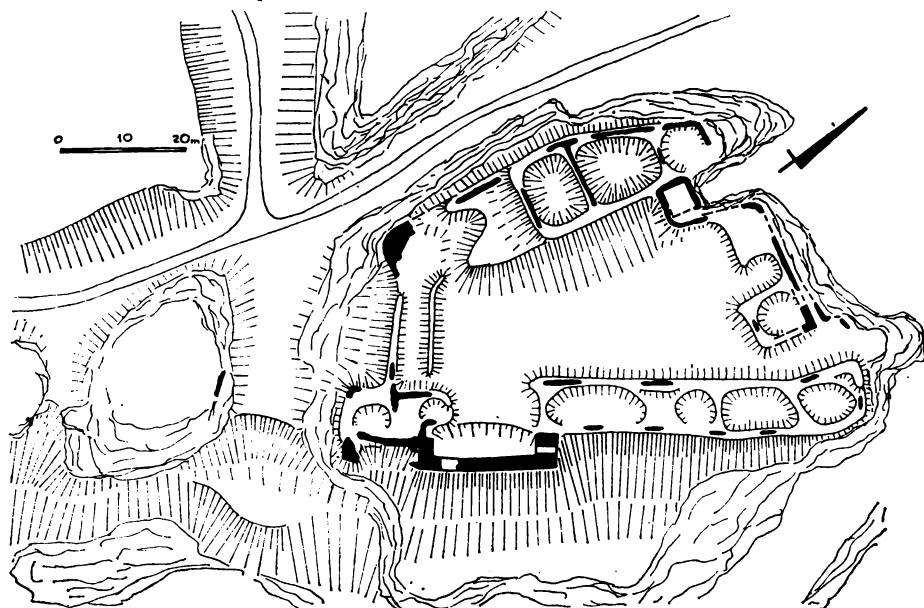
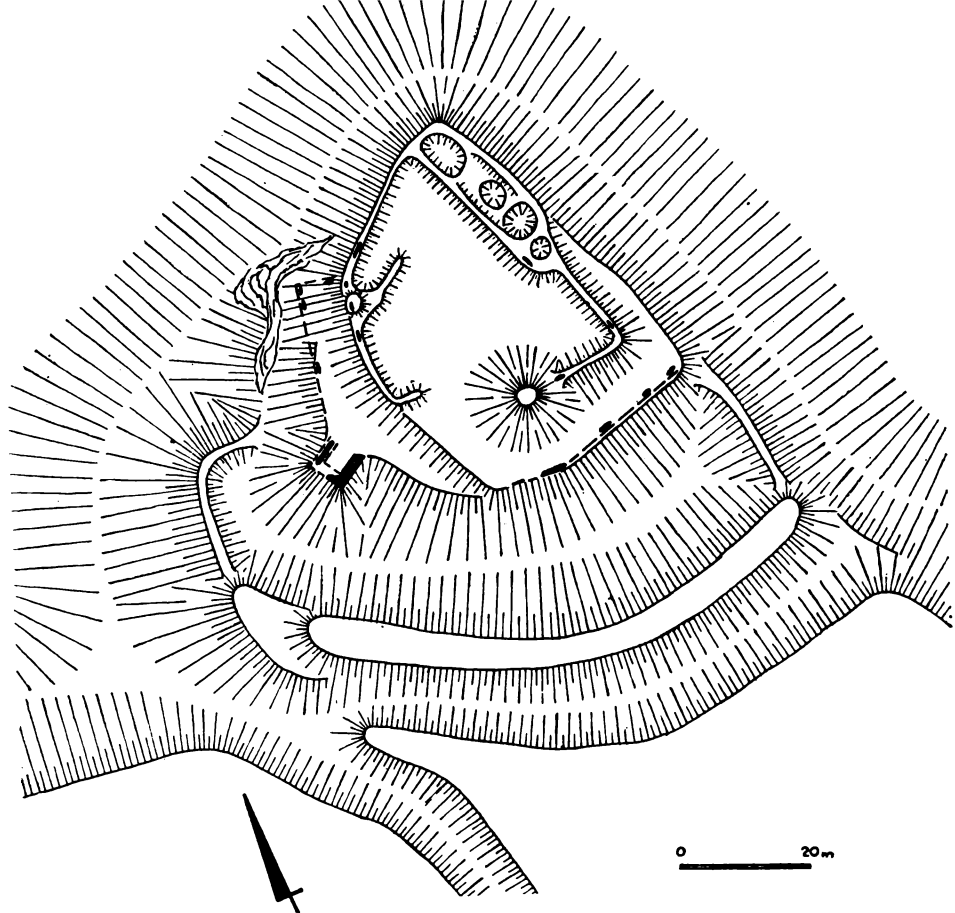
R. 1567 se při prodeji Jaroši se Zástřizl připomíná již jen zřícená „Bašta“ (Knies 1904, 40), ale k opuštění došlo zřejmě již na přelomu 13. a 14. st. v souvislosti s výstavbou nového sídla odpovídajícího vzrůstající rodové moci. Bylo situováno na okrouhlé skalnaté výspě jihovýchodně od Bašty. Tvořil je ovál (43×34 m) pravidelně zalamané hradby 2—2,5 m silné s palácem při jižní straně a cisternou v západním břitu a patří tedy k hradům s plášťovou zdí (Plaček 1982, 341). Přesvědčivé datování uvádí F. Kašička (1973, 219), který také hovoří o způsobu obnovy po dobytí Janem Lucemburským r. 1312 a Joštovými straníky v r. 1389 (Procházka 1981-82, 40).

Jižně od Boskovic ležela doména dalšího velmi brzy usazeného rodu — pánů z Doubravice, z nichž se uvádí v r. 1255 Holáč (CDM III, č. 218). Osídlovací proces je doložen i kostelem, jehož jádro pochází z druhé čtvrti 13. st. **Naproti tomu hrad, který zaujal krátký, velmi příkrý výstupek planiny do údolí Nešorky asi 1,5 km severovýchodně od Doubravice, je dílem doby o něco pozdější.** Dodneška se zachoval dvojitý obloukovitý příkop s mezilehlým širokým valem, jenž částečně nahrazoval předhradí jednodílné dispozice hradu. Vnitřní hrad měl pentagonální půdorys s mocným destrukčním kuzelem na jihu, který asi zůstal po hlavní věži. Palác o rozměrech 28×8 m byl situován při obvodní zdi na severovýchodě a měl minimálně tři prostory. Stopy dalšího objektu jsou na severu, ale bez výkopů nelze říci nic určitého. Jádro bylo ze tří stran obklopeno parkánem, v jehož rozšířené části stála dovnitř otevřená vstupní věž. Její torzo s okoseným pískovcovým soklem v úrovni prahu je největším zbytkem zděné architektury hradu. Aktuální literatura (Procházka—Plaček 1985) spojuje vznik hradu s Protivou z Doubravice připomínaným v letech 1293—1308 (Pilnáček 1930, 47) a podle znaku příbuzným pánů z Vildenberka a Černé Hory.

Z nich se v regionu v l. 1279—1293 vyskytuje Matouš z Černé Hory (CDM IV, č. 168, č. 321), jenž zastával řadu úřadů (purkrabí na Veveří a Ostrohu, komorník mor. atd.). Jeho sídlo vzniklo ve staré sídelní komoře (Procházka—Štof 1983) na protáhlém výběžku ze zámeckého kopce západním směrem nad

Obr. 1. Boskovice — „Bašta“, terénní náčrt fortifikace na zámeckém vrchu (nahore). Olomučany — „Čertův hrádek“ — terénní náčrt zbytků hradu (dole).

Obr. 2. Doubravice — zbytky hradu, terénní náčrt (nahore). Holštejn — terénní náčrt zříceniny (dole).

stejnomeným sídlištěm. Rozsáhlé mnohonasobné přestavby úplně překryly jeho původní podobu a vzhledem k využití (domov důchodců) nebyl proveden ani stavebně historický průzkum, který by mohl přinést zajímavá zjištění. Takže jasný je jen obdélný rozvrh zadního zámku (75×35 m) se staršími sklepy vlevo od vjezdu, nezřetelné jsou zbytky zástavby pod terasou zahrady na opyši. Předzámčí za šíjovým příkopem, jenž byl protažen částečně i na severní stranu, je ve své zděné části převážně dílem renesančního rozšíření v letech 1559—1561. Dějiny hradu podrobně uvádí J. Pilnáček (1926), ale jeho architektonický rozbor je, jakož i v případech jiných hradů (Pilnáček 1927; 1927a), téměř nepoužitelný.

Velmi brzy se v povodí Svitavy objevují páni z Čeblovic, pravděpodobně z blízkého Tišnovska, potomci purkrabího Děviček Crha, který žil v l. 1228-51 (Hosák 1938, 108). Bohuše získal Jedovnicko (1251 se po Jedovnici píše — CDM V, č. 164) a již zmíněný sebranický újezd, který r. 1258 směnil s Rajhradem za statky blíže kláštera (CDM III, č. 226). Brzy však tento prostor opustil a usadil se na Olomoucku, kde zastával vysoké úřady (kastelán, maršálek) a vystavěl si tam hrad Drahotuše. Jedovnicko přepustil bratru Hartmanovi, který na nově kolonizovaném okraji Drahanské vysočiny založil rodový hrad Holštejn. Jeho německý název vystihuje umístění na mohutné vápencové skále s jeskyní Hladomornou, jejíž dolní vchod byl zazděn a jeskyně byla s hradem spojena přírodním komínem. Využití je zřetelné ze jména jeskyně a bylo potvrzeno nálezy lidských kostí, součástí oděvů a výstroje, které po obětech zůstaly (Bednářová 1956, 118; Svoboda—Seitl—Štrof 1983, 10).

Samotný hrad má poměrně rozsáhlou jednodílnou bezvěžovou dispozici tvaru nepravidelného čtyřúhelníka (84×55×55×39 m), jehož některá nároží byla zaoblena, a téměř důslednou obvodovou zástavbu. Nejlépe je dochováno torzo severovýchodního nároží, které svádělo k mylné identifikaci se zbytkem hlavní válcové věže, a část obvodní hradby na severozápadě s výpadní brankou. Dlouhá stavení se ve zbytcích rýsují na delších stranách a na jihu, vstupní objekt tušíme v sz rohu, proti kterému je na druhé straně šíjového příkopu ke skále přizděn nástup na most. Stupeň zachovalosti zříceniny nedovoluje hovořit podrobněji o účelu jednotlivých místností, jak učinil R. Trampler (1905, 125), ani o případných fázích výstavby. Snad jen z půdorysné velikosti východní budovy lze usuzovat na její obytně-reprezentační charakter.

Z dějin alespoň nejdůležitější údaje: První zmínka pochází z r. 1278 (CDM IV, č. 149) a po smrti Hartmana a krátkém mezivládí Ronovců získal hrad r. 1333 Vok ze Sovince, zakladatel holštejské větve rodu (Bednářová 1956, 119). Tradice o zničení hradu husity patří asi do sféry pověstí, neboť před r. 1437 ho koupil Hynek z Valdštejna a Židlochovic (ZDB XII, 301) a zpustl až po smrti Voka V. z Holštejna v r. 1466 (KP IV, s. 177).

Posledním hradem vystavěným šlechtou usazenou ve starším období jsou Letovice. Jeho organismus se stal součástí pozdějšího zámku a promlouvá navenek nepravidelnou čtyřúhelníkovou formou s okosenými nárožními ohraničenou zevně silnými zdmi. Ty jsou místy přepletovány cihlami a na přístupové východní straně byly dokonce zbourány, takže se nádvoří otevřelo do parku založeného na místě zasypaného obloukového příkopu. Hrad stál totiž opět na okraji plochého vrchu nad městečkem a byl z rozsáhlejší plošiny příkopem vydělen. Hradby sledující okraje kopce a dochované bašty jsou pozdějšího původu. Opět chybějící architektonický průzkum nedovoluje dobré rozlišení podrobností původního rozvrhu, ale zdá se, že hrad byl opět bezvěžový a palác stál v severní části dispozice.

Pomineme-li falzum hlásící se k r. 1203 (CDB II, č. 356) je nejstarší zmín-

kou predikát Heřmana z Letovic z r. 1250 (CDM III, 158). L. Hosák ho pokládal za Ronovce (1931, 26) i za Kounice (1954, 22), ale sporná je příslušnost k oběma rodům. Kounicem byl jistě Heřman z Rychnova, který kolonizoval podhůří Orlických hor (Plaček 1986, II), kde se usadil, zatímco Heřman se v Letovicích nadále vyskytuje až do r. 1274 (CDM IV, č. 97) a více Kouniců tohoto jména v tomto období neznáme (srv. Richter 1956, 161). Heřmanovi připisují i založení hradu, neboť měl k této akci důvod i dostatek času. R. 1322 sedí na Letovicích již Smil z Ronova a Přibyslavi (CDM VI, č. 210), jehož potomkům zůstaly až do poč. 15. stol. a za nichž se r. 1360 hrad poprvé přímo připomíná (ZDO I, 703).

Prokazatelným hradem biskupa Bruna je Blansko. Jeho rozsáhlá dvoudílná zřícenina stojí na skalnaté ostrožně nad Pustým žlebem naproti vchodu do Punkevních jeskyní. Protáhlé bezvěžové jádro bylo na jižní straně zastavěno budovami, z nichž se zachovaly dobře dvě stěny jednoho oddělení paláce, na severovýchodě vystupovalo do svahu branské stavení. Nad šíjovým příkopem, který je předělen uměle upravenou skalní stěnou na dva, jsou zbytky parkánové hradby pokračující i na jihu a navazující na východní val. V předhradí na západě stála na vrcholu skalnatého hřebene osamoceně mohutná hranolová věž, z níž se zachovalo jižní nároží. Brána byla situována v zalomení hradby na severozápadě. K počátkům hradu (zmínky z r. 1267 a 1270) se vyslovil P. Bolina (1986), otázkou zůstává jeho návrh komunikačního schématu a rozfázování. Zánik hradu připadá na období po husitských válkách, za nichž byl zřejmě poškozen (Hasoň 1979, 180; Procházka 1981-82, 46).

Iniciativu olomouckého biskupa, asi též Bruna, nelze vyloučit při založení tzv. Čertova hrádku západně od Olomučan. Jméno obce svědčí o původu osídlenců a pod ním se v jediném případě (r. 1346 — CDM VII, č. 633) hrad objevuje. Po pánech z Lipé následoval Vilém z Opatovic, který se po Olomučanech píše v l. 1374—1391 (ZDO II, 518; III, 297) a pak r. 1406 Jan Bidlo (ZDB VIII, 341), jenž užívá sice tento predikát ještě r. 1437, ale výslovně sídlí v Otradicích (ZDB II, 165). Archeologický materiál ze zjišťovacího průzkumu datuje J. Doležel (1985, 82) od 3. čtvrtiny 13. stol. do konce 14. stol., což alespoň co do horní meze koresponduje historickým relacím a zpusnutí hradu lze přičíst rozvratu předhusitského období.

Zbytky olomučanského hradu se nachází na výběžku klesajícího masívu sevřeného mezi Olomučanským potokem a Svitavou. Dvoudílná dispozice (69×31 m) se skládá z pětiúhelného jádra a obdélného předhradí, v jejichž dělicí hradbě byla vetknuta věž, v níž zůstal jen destrukční kužel. Podél východní strany s mírnějším svahem chránil hrad příkop a val, přístup byl po terase na jihozápadě, neboť 25 m široký šíjový příkop a terén před ním vedení komunikace znemožňoval. Trosky krátkého zalomeného paláce se dochovaly na konci výběžku a není vyloučena i další obvodová zástavba, která však v předhradí chybí (má spíše charakter parkánu jako na blízkých Obřanech).

Další dva hrady již patří vrcholně kolonizačnímu období a stavebníkem byli příslušníci feudálního rodu pocházejícího ze Zbraslavi a užívajícího znaku děleného černostříbrného štítu se dvěma stříbrnými vlákný v horní půli. Jedná se o Obřany a Kunštát a oba se měly stát rodovými sídly významných větví. Obřany byly donedávna téměř neznámé a jejich podobu odhalil až výzkum v sedmdesátých letech, jenž publikoval L. Konečný (1977). Hrad na levém břehu Svitavy nad Těsnohlídkovým údolím byl dvoudílný. Předhradí bylo opevněno jen lehce, zato zadní hrad chránil ještě v oblouku rozepjatý rozlehlý parkán. V čelní hradbě jádra byla vetknuta válcová věž o průměru přes 10 m,

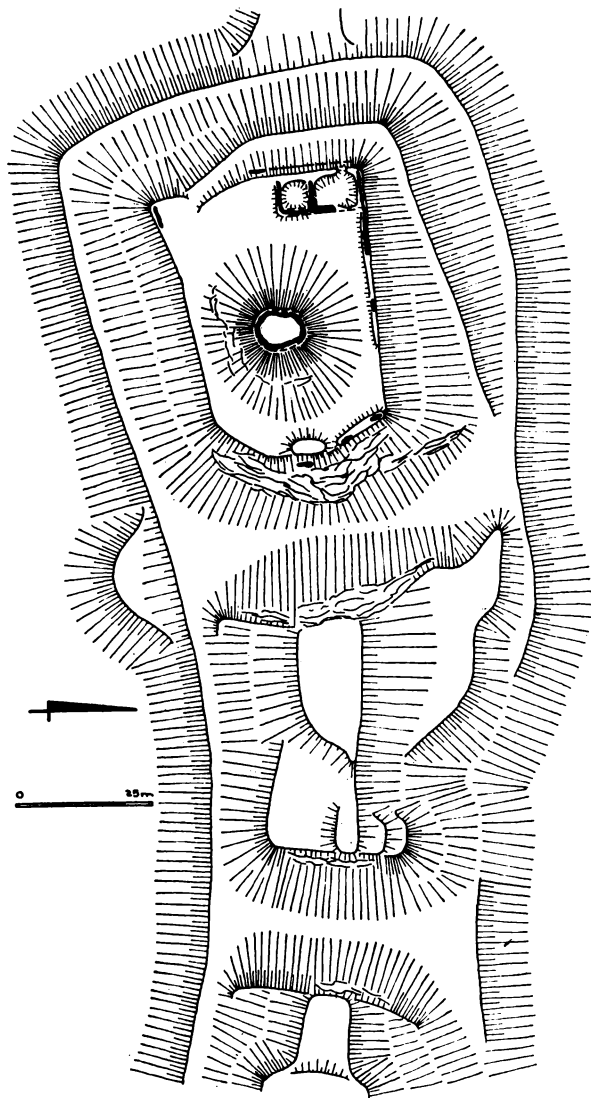
k níž se nároží na západě připojoval trojprostorový palác. Kromě nich bylo na severu hospodářské stavení obsahující 7 m hlubokou cisternu. Hrad byl založen před r. 1278, kdy se podle něho píše Gerhard (CDM IV, č. 148) a zanikl těsně po smrti jeho syna Smila okolo r. 1315 (Konečný 1977, 231).

Mnohem delší trvání měla kunštátská větev a její sídlo, které v podobě zámku dodnes stojí opodál městečka. Také Kunštát zaujal místo na okraji strmé stráně a vůči plochému hřbetu se oddělil příkopem, později obezděným. Předhradí je umístěno na klesající opyši a též bylo zpočátku opejato příkopem a valem, po nichž zůstaly na západě a severu terénní stupně. Zámek je dnes nepřístupný, takže o jádru původního hradu (60×27 m) lze jen říci, že nejstarší víceprostorový palác byl přistavěn k obvodní hradbě na západě, další pak na jihu. Hranolová věž v sz rohu předpokládaná A. Prokopem (1904, 233) zůstává neověřenou možností.

Hrad založil bezpochyby Kuna ze Zbraslavi, který získal v zeměpanských službách zdejší území. Úzký a protáhlý tvar výsluhy svědčí o jejím pozdním udělení a tím o nutnosti respektovat již vytyčené meze, zejména sebranického újezdu a olešnické části dominia lomnických Tasovců. Ještě v l. 1278 a 1279 se Kuna uvádí jako purkrabí vranovský (CDM IV, č. 148) a hradecký (CDM IV, č. 168), r. 1280 se již píše po novém hradě (CDM IV, č. 175). Osídlenec přivedl podle místních jmen hlavně z jihozápadní Moravy, ale také z Brumovska, ač L. Hosák (1954, 22) soudil na opačný proud.

Nový hrad u Adamova, rozuměj zříceninu na konci mohutné ostrožny, byl dosti dlouhou dobu předmětem nejrůznějších dohadů. Byl ztotožňován s Vil-denberkem (Pilnáček 1927, 384) nebo Ronovem (Hosák 1960, 275), nejnověji byl podle dispozice považován za zeměpanské založení z pol. 13. stol. (Konečný—Merta 1980, 305). Posledně citovaná práce přinesla poznání předsunutých a obléhacích opevnění a zjištění nejčasnější zmínky z r. 1381 (CDM IX, č. 216), ale nejstarší stavbou se blíže neobírala. Její dispozice je opět dvoudílná. Předhradí (d. 44 m) beze stop zděných konstrukcí je vymezeno dvěma mohutnými příčnými příkopy (šířka 27 a 30 m, hloubka 7 a 12 m), zadní hrad je přibližně obdélník (55×35 m) s polygonálně ukončeným čelem. Na skalnatém pahorku přibližně uprostřed jsou zbytky objektu, který má nepravidelný tvar s částečně zalamovaným a částečně zaobleným obrysem a osami 7,8 a 8,9 m. Původ není zcela jasný (srov. podobnou situaci s polygonálními základy na hradisku u Kramolína) a není vyloučeno, že je reziduem recentní romantické stavby (sdělení L. Konečného). V sz. rohu ohradní zdi je dvouprostorový palác (16×9 metrů), pod ním terasa přihrádku, po níž vedla příjezdní komunikace procházející dále druhým příkopem a po jižním úbočí. Velikost paláce vůči rozlehlosti hradu nasvědčuje možnosti, že původní centrální věžovitá stavba byla obytná, zvláště když se stopy dalších budov nedochovaly.

Pro datování jsou mimořádně důležité výsledky povrchových sběrů J. Doležela (1985, 82), které přinesly pouze materiál 14. a 15. stol. Tomu koresponduje i skutečnost, že věž není předpokládaným masivním archaickým bergfritem. Nabízí se hypotéza, podle níž Nový hrad poč. 14. stol. nahradil ve funkci centra panství zničené Obřany. Vzhledem k nim, či Olomučanům, byl vskutku „novým“ hradem. Později však Ronovci, jimž obřanská odumrtá připadla, výtečně situovaný hrad s minimálním zbožím (srv. rozsah v pol. 16. stol. — Hosák 1938a, 308) přepustili markraběti a ke správě panství zbudovali u Útěchova hrad, který nazvali erbovním jménem Ronov. R. 1364 datuje Čeněk Krušina z Lichtenburka listinu na „Ronově, našem novém hradě“ (CDM IX, č. 371; Plaček 1987, 53).

Obr. 3. Nový hrad u Adamova, půdorys zbytků hradu na konci ostrožny.

Hrad je umístěn na nevelkém výběžku z náhorní roviny do údolí Svitavy. Vymezuje ho šestiúhlý val, který zůstal po rozesuté hradbě, v zachované části 1 m silné. Na západě jsou zbytky věžovité vstupní brány, před níž je kopeček po pilíři nájezdové rampy. Uvnitř ohrazené plochy je protáhlý pahorek ukrývající relikty blokové centrální stavby 10 m široké a 28,5 m dlouhé. Zřetelná jsou tři oddělení se vstupem do střední části od jihu a celek se jeví jako drobná replika karlovských hradů s palácem sevřeným mezi dvě věže. Také typem se tedy hrad řadí do doby těsně před r. 1364. Zánik hradu souvisí se ztrátou sídelně správní funkce, ale z historických zpráv to není možno blíže určit a dostatečně datovatelný archeologický materiál chybí.

Přibližně v téže době došlo k výstavbě nového hradu na oddělené části kunštátské državy u Lysic. Ačkoliv se po Lysicích píše r. 1308 Heralt (CDM VI, č. 16), skutečným zakladatelem lysické odnože Kunštátů byl Kuna, který se připomíná v l. 1351—1368 (ZDO I, 181; ZDB V, 93). Své panství rozšířil (Tenora 1903, 108) a založil nové sídlo, které však bylo dokončeno až po jeho smrti, neboť přídomku z Rychvaldu užívá od r. 1371 teprve Kunův syn Ješek Puška (ZDB VI, 4). Zánik hradu je spojován s událostmi husitských válek (Procházka 1981-82, 46).

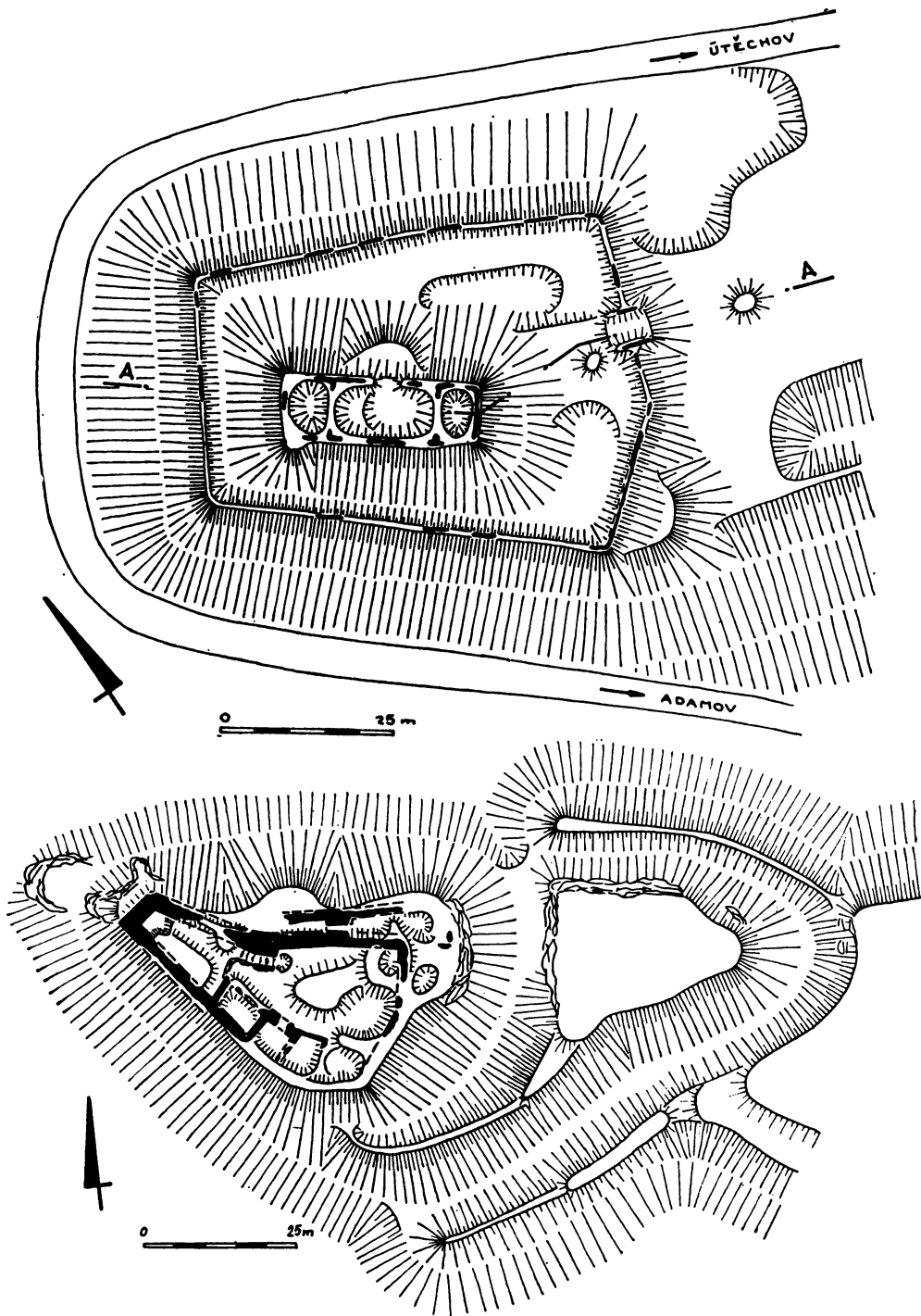
Stavebník Rychvaldu využil nepravé ostrožny nad ohybem potoka 2 km západně od Lysic. Předhradí tvaru trojúhelníka, které je ze dvou stran chráněno příkopem a valem, nenese stopy zděných konstrukcí. Za šíjovým skalnatým 15 m širokým příkopem je nepravidelné hradní jádro, jehož západní a severní část odkryl výkop (Zřidkaveselý 1970). V nižším a menším zadním díle, který je s vyšší palácovou částí spojen schodištěm vytesaným ve skále, byly obnaženy zdi 2,7 m silné. Uzavíraly úzký a podlouhlý prostor, který byl částečně zastřešen. Polygonální horní část obsahovala na jihu zřejmě čtyřprostorový palác a na severu a východě byla lemována parkánem, který jistě hrál nějakou úlohu v komunikačním schématu. To však není zřetelné, neboť soutka na severu byla ukončena výpadní brankou, po jejíž závoře zůstal 2,1 m dlouhý otvor. Celý komplex se jeví opět jako bezvěžová dispozice konvergující k modifikovanému typu hradu s plášťovou zdí.

Časově posledním rádným hradem byl objekt nad Svitávkou, který asi vystavěl některý ze zástavních držitelů na zbytcích zpustlé mladohradištní fortifikace v 1. polovině 15. stol. (Procházka 1986, 279-88). Dispozice s obytnou věží je příbuzná s Čepičkou u Předklášteří, s níž ji spojuje i datování a podobně jako ona čeká na podrobné publikování.

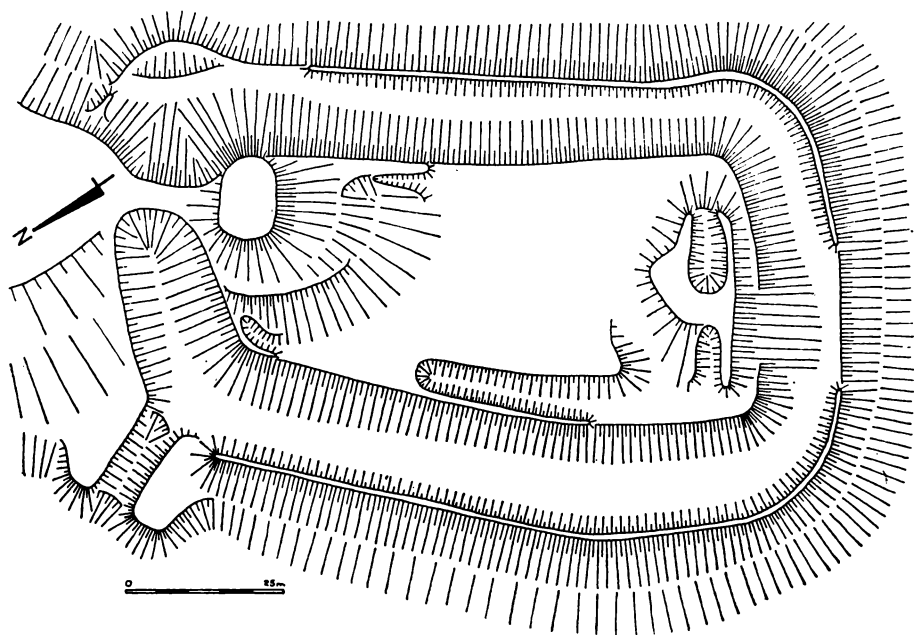
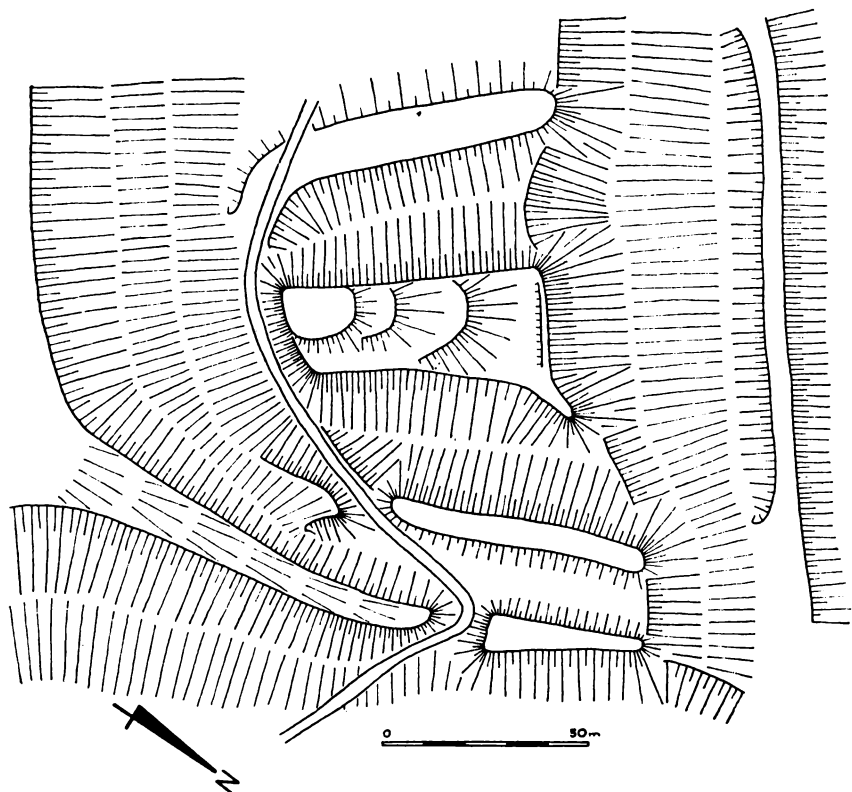
V pohusitském období došlo k rozšiřování a přestavbám některých hradů (Boskovice, Kunštát, Letovice, Černá Hora) a budování předsunutých opevnění. K tomuto účelu bylo obnoveno a dalším prstencem valů a příkopů vybaveno staré sídlo na „Baště“ v Boskovicích. Naproti tomu před Novým hradem vznikl po uherském obležení mohutný polygonální bolverk, který po vybavení potřebnými atributy (věž, obytná budova) převzal úlohu zpustlého původního sídla.

Zbývá se zmínit o dvou zajímavých lokalitách středověkého původu, které nejsou v písemných pramenech zachyceny. První se nachází na samé české hranici 1 km severně od Kněževsi a to v poloze tak říkajíc „hrubě nezištné“. Jde o široký spočinek ve stráni spadající do kaňonu Kavin, přičemž převýšení horního okraje svahu činí dobrých 25 m. Obdélný areál (63×25 m) je po bocích chráněn příkopovými rozsedinami, na východě zdvojenými. Na jihu je vyvýšenina, na níž místní starousedlík ještě před čtyřiceti léty údajně viděl zbytky zdíva, o jehož existenci se zmiňoval i M. Trapp (1855, 351). V úzlabině mezi pahorkem a stoupajícím svahem vede lesní cesta, zřejmě starého původu. Pozdní zprávy ze 17. stol. naznačují, že ves se původně jmenovala Lhota a byla darována olešnické faře královnou (Kunhutou) po porodu Závíšova syna, jenž se uskutečnil v blízkosti obce, rozuměj na Hradisku (Tenora 1903, 86). Proč byl tento hrad založen na královském území necelé 4 km od Svojanova nelze za daného stavu poznání vysvětlit. V každém případě bylo jeho minimální opodstatnění důvodem brzkého zániku.

Podobná fortifikace se nachází v záhybu potoka Nýrovce 1 km sv. od Újezda u Kunštátu. Má ovšem mnohem lepší polohu na výběžku z většího plata, je jednodílná, přičemž její obdélník (85×40) je obklopen okružním příkopem a též valem, který schází jen šíjové straně. Členění povrchu není natolik výraz-

Obr. 4. Ronov — terénní náčrt zbytků hradu (nahore). Rychvald — zřícenina hradu, terénní náčrt (dole).

Obr. 5. Hradisko u Kněževsi — terénní náčrt (nahore). Hradisko u Újezda u Kunštátu — terénní náčrt (dole).

né, aby naznačovalo zástavbu, zděné konstrukce chybí a celek působí dojmem nedokončenosti. Tomu nasvědčuje také nálezové sterilita. Pokud bychom měli lokalitu časově zařadit, připadá v úvahu období po r. 1258, kdy sebranický újezd, v jehož mezích objekt leží, získal Bohuše, syn Crhův (CDM III, č. 226). Jeho brzký odchod na Olomoucko — 1267 je jistě maršálkem (CDB V/2, č. 525), mohl být důvodem předčasného opuštění sídla, které začal budovat. Další držitelé Sebranic sídlili již na tvrzi poblíže kostela, která se připomíná r. 1348 (ZDO I, 23). Důvodem k Bohušovu odchodu mohla být i ztráta perspektivy na získání přilehlého území, jehož se dostalo Kunovi. Vždyť Hradisko u Újezda leží takřka uprostřed plochy vzniklé spojením sebranického újezdu a kunštátské výsluhy a na okraji území, které bylo nutno kolonizovat. S největší pravděpodobností tedy představuje doklad sídla ve stavu kolonizačního provizória a další průzkum jeho a lokality u Kněževsi je bezpochyby žádoucí.

Shrneme-li vývoj hradů v povodí Svitavy, zjišťujeme, že mimo zeměpanské mladohradištní dřevohlinité fortifikace ve Svitávce se hrady začínají budovat až v době těsně před polovinou 13. stol. a hlavně po ní. Třinácté století přineslo vedle několika bergfritových dispozic (Olomučany, Obřany, Doubravice, Svojanov) podstatně více hradů bezvěžových, přičemž jen Boskovice je možno řadit k hradům s plášťovou zdí. Další k nim nepatřily, nebo není možno zodpovědně rozhodnout. Jsou přítom situovány na ostrožně či výběžku (Blansko, Černá Hora, Holštejn), nebo v okrajové poloze (Letovice, Boskovice — Bašta, Kunštát). Zvláštním případem jsou objekty, které zanikly ve své počáteční fázi provizorního charakteru, jak to předpokládáme v Újezdě u Kunštátu a Kněževsi. Mnohem chudší, co do frekvence, je 14. století. Vedle Nového hradu s půdorysně nejasnou centrální věží z počátku věku se objevuje i hrad s plášťovou zdí (Rychvald) a racionální karlovská dispozice Ronova. Doznívání stavby hradů v 15. stol. je dotvrzeno založením jediného objektu s obytnou věží ve Svitávce a vedle rozšiřování stávajících hradů se zvyšuje obranyschopnost budováním předsunutého opevnění. Minimum královských fundací pak souvisí s rozpadem zeměpanského dominia, který byl dovršen do konce třetí čtvrti 13. století.

Nakonec je třeba zdůraznit neohraničenost možnosti poznání, takže autor předloženého nástínu očekává vyplnění jeho bílých míst, zejména od dalších výzkumů stavebně historických a archeologických.

Literatura

- Bednářová V., 1956: Z dějin hradu Holštejna. VVM XI, 113—131.
- Berger K., 1933: Besiedlung des deutschen Nordmährens im 13. und 14. Jahrhundert. Brünn.
- Bolína P., 1986: Ke vlivu biskupa Bruna ze Schaumburka na vývoj moravské hradní architektury. Arch H 11, 175—186.
- Doležel J., 1985: Nálezy z vrcholného a pozdního středověku severozápadní Moravy v letech 1979—1983 (okr. Blansko, Brno-venkov a Vyškov). PV 1983, 82—84. Brno.
- Hasoň Z., 1979: Archeologické nálezy z hradu Blanseku (okr. Blansko). VVM XXXI, 177—181.
- Hosák L., 1931: Dějiny Boskovska I. Do válek husitských. Boskovice.
- Hosák L., 1938: Příspěvky k starému rodopisu moravskému VIII. Erb dvou beraních rohů. ČSPS XLVI, 107—111.
- Hosák L., 1938a: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha.
- Hosák L., 1954: Středověká kolonizace na horní Svitavě, ČSPS LXII, 21—27.
- Hosák L., 1960: Ke vzniku středověkých hradů v okolí Brna. Acta Universitatis Palacianae Olomucensis. Historica I, 273, 276.

- Knies J., 1904: Boskovský okres. Vlastivěda moravská. Brno.
- Konečný L., 1977: Dosavadní výsledky archeologického průzkumu Obřan u Brna. Arch H 2, 229—237.
- Konečný L.—Merta J.: Pokračování průzkumu středověkých opevnění Nového hradu u Adamova. Arch H 5, 305—318.
- Pilnáček J., 1926: Dějiny městyse Černé Hory. Černá Hora.
- Pilnáček J., 1927: Paměti města Blanska a okolních hradů. Blansko.
- Pilnáček J., 1927a: Nový hrad u Blanska. Brno.
- Pilnáček J., 1930: Staromoravští rodové. Vídeň.
- Plaček M., 1982: K problematice hradů s plášťovou zdí na Moravě. Arch H 7, 335—349.
- Plaček M., 1986: Rychmbek a Pěčín, o. Rychnov nad Kněžnou. Ročenka Klubu A. Sedláčka II, 109—113. Plzeň.
- Plaček M., 1987: Povrchový průzkum hradu Ronova, k. ú. Bílovice n. Svitavou. PV 1985, 53—54, Brno.
- Procházka R., 1981-82: K některým problémům dějin Boskovic a Boskovicka v době předhusitské a husitské. Sborník Okresního muzea v Blansku XIII—XIV, 39—50.
- Procházka R., 1986: Vývoj slovanské opevňovací techniky na Moravě v raném středověku I/2. Kandidátská disertační práce. Brno.
- Procházka R.—Plaček M., 1985: Hrad v Doubravici n. Svit. a jeho feudální državy. Regionální sborník okresu Blansko 85, 75—79.
- Procházka R.—Štrof. A., 1983: Příspěvek k osídlení Bořitova a Černé Hory na Blanensku VVM XXXV, 46—57.
- Prokop A., 1904: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung I. Wien.
- Richter V., 1956: Hraníční hvozd v okolí Mor. Třebovska. ČSPS LXIV, 141—161.
- Skutil J. a kol., 1981: Rájec- Jestřebí. Praha.
- Svoboda J.—Seitl Z.—Štrof. A., 1983: Výzkum jeskynních výplní v severní části Moravského krasu [zpráva za rok 1981], PV 1981, 9—13. Brno.
- Štrof. A., 1984: Pravěké osídlení Hradiska u Svitávky. Regionální sborník okresu Blansko I/84, 30—45.
- Tenora J., 1903: Kunštátský okres. Vlastivěda moravská. Brno.
- Trampler R., 1905: Die Burg Holstein. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens IX, 122—137.
- Trapp M., 1855: Hrad Svojanov a jeho okolí. Památky archeologické a místopisné I, 275—282, 343—358.
- Zřídka veselý F., 1970: Hrad Rychvald v dějinách Lysic. In: Lysice ve středověku a raném novověku. Lysice.

Zusammenfassung

Zur Entwicklung der Burgen im Flußgebiet von Svitava

Die Dislokation der Burgen und die Chronologie ihrer Gründung und ihres Untergangs spiegelt auch im Flußgebiet von Svitava einige Züge der Entwicklung und Struktur der Besiedlung wider. Die älteste mittelalterliche Festung ist Svitávka mit einer landesherrlichen Holzlehmzollstation aus dem 12.—13. Jahrhundert auf der Straßenkreuzung. Außer der böhmischen Königsburg Svojanov und den Bischofsburgen wurden alle anderen Sitze durch Adelige auf ihren Lohngütern gegründet. Am ehesten werden die Herren von Boskovice erwähnt, die wohl die Erdburg „Bašta“ erbauten, das in eine vorgeschobene Befestigung der späteren Burg umgebaut wurde. Ein Alter bestätigt das archäologische Material aus der Zeit vor der Mitte des 13. Jahrhunderts. Der Kern der späteren Burg aus der Wende des 13./14. Jahrhunderts ist oval (43×34 m) und gehört zu den Burgen mit Mantelmauer.

Aus der Burg der Herren von Doubravice aus derselben Zeit erhielt sich der fünfeckige Grundriß mit dem Destruktionskegel nach dem Hauptturm vorn und dem Palast hinten. Ihr Verwandter Matouš von Černá Hora gründete vor dem Jahre 1279 die

Burg in Černá Hora, derer Form jedoch vielfältige Umbauten verhüllten, so daß ihre Kenntnis auf dem Niveau derjenigen von A. Prokop bleibt. Im Herzen der kolonisierten Dražanská-Erhöhung gründete Hartman von Čeblovice vor dem Jahre 1278 die Familienburg Holštejn, die nach der Höhle Hladomorna (Hungerloch) im Burgfelsen genannt wurde. Sie hat eine ausgedehnte einteilige Disposition mit fast konsequenter Umfassungsbebauung. Der Angehörige älteren Adels Heřman von Letovice (1250—1274) erbaute in Letovice auch eine Burg ohne Turm, die im unregelmäßigen Gefüge des späteren Schlosses versteckt ist.

Der Bischof Bruno von Schaumburg gründete vor dem Jahre 1267 die Burg Blansko (publiziert durch P. Bolina) und stand vielleicht an der Wiege des sog. Teufelskastells (Olomučany). Anhand des archäologischen Materials kann seine Entstehung in das 3. Viertel des 14. Jahrhunderts datiert werden. Vor dem fünfeckigen Kern mit gekröpftem Palast und dem Turmhügel gibt es einen ausgedehnten Burggraben. Die weiteren zwei Burgen sind das Werk der Herren von Zbraslav. Diejenige von Obřany wurde erst unlängst durch eine Grabung freigelegt, die den ganzen Grundriß (mit Walzenturm) enthüllte. Von dem Kern der Burg von Kunštát (60×27 m) kann man nur sagen, daß der älteste Palast an die Umfassungsmauer im Westen, ein weiterer im Süden angebaut wurde. Die beiden Burgen entstanden vor dem Jahr 1280, aber diejenige von Obřany wurde schon 1315 abgerissen.

Nový hrad bei Adamov aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts hat eine zweiteilige Disposition. Inmitten der hinteren Burg stand ein Turm unklaren Grundrisses, in der Ecke ein kleiner Pallast. Die nahe Burg Ronov war mit sechseckiger Mauer abgegrenzt und drinnen befand sich ein blockförmiger Zentralbau, der eine Kopie der Bauten im Karl-Stil mit dem Palast zwischen zwei Türmen darstellt. Zum erstenmal wird sie im Jahre 1364 erwähnt. Die von den Herren von Kunštát vor dem Jahre 1370 erbaute Burg Rychvald hat einen turmlosen, mit einer 2,7 m dichten Mauer umgebenen Kern. Im oberen Teil gab es einen vierräumigen Palast. Chronologisch die letzte Burg mit prismatischem Wohnturm war Svitávka, die auf den Überresten einer älteren Festung nach dem Jahre 1425 gebaut wurde. In der Nachhussitenzeit wurden einige Burgen vergrößert und umgebaut (Boskovice, Kunštát, Letovice, Černá Hora) und vorgeschobene Befestigungen gebaut (N. Hrad, Boskovice).

In der Region gibt es noch zwei interessante Lokalitäten, die urkundlich nicht erwähnt sind. Die erste bei Kněževes über dem Cañon Káviný bildet ein rechteckiges Areal (63×25 m), das an den Seiten grabenförmige Klüfte schützen. Eine ähnliche Fortifikation befindet sich bei Újezd unweit von Kunštát. Sie ist einteilig, ihr Rechteck (85×40 m) wird durch einen Umfassungsgraben mit Schanze umgeben und scheint unbeeidet zu sein. Die Umgebung gewann nach dem Jahre 1258 Bohuš von Jedovnice (Hartmans Bruder), der jedoch bald in die Gegend von Olomouc umsiedelte (1269 wird er als Bohuš von Drahotuše erwähnt). Dies konnte die Ursache der Nichtbeendigung des im Bau befindlichen Sitzes sein. Schließlich erwartet der Autor der vorliegenden Studie, daß sie durch weitere bauhistorische und archäologische Forschungen ergänzt und präzisiert wird.

Bildlegenden

Abb. 1. Boskovice — „Bašta“, Feldskizze der Fortifikation auf dem Schloßhügel (oben).
Olomučany — „Teufelskastell“ — Feldskizze der Burgüberreste (unten).

Abb. 2. Doubravice — Burgüberreste, Feldskizze (oben).
Holštejn — Feldskizze der Ruine (unten).

Abb. 3. Nový hrad bei Adamov, Grundriß der Burgüberreste am Ende des Felsenvorsprungs.

Abb. 4. Ronov — Feldskizze der Burgüberreste (oben).
Rychvald — Burgruine, Feldskizze (unten).

Abb. 5. Burgwall bei Kněževes — Feldskizze (oben).

Burgwall bei Újezd unweit von Kunštát — Feldskizze (unten).